

Stefan Nowakowski

"Das Dorf in Spannungsfeld industrieller Entwicklung", Gerhard Wurzbacher, Renata Pflaum, Stuttgart 1954 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 12, 358-361

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

3. Historia (granic, podziałów, struktur rolnych itp.).
4. Mieszkanie (topologia, wielkość, wiek i wysokość zabudowy, ceny placów).
5. Demografia (ludność stała, zaludnienie, piramida wieku, stopa przyrostu).
6. Antropologia (waga i wzrost mieszkańców).
7. Ekonomia (zatrudnienie, fabryki, sklepy, ceny itp.).
8. Struktura zawodowa.
9. Migracje (emigracja, imigracja, wędrowki okresowe, ruch dzienny).
10. Grupy etniczne (ewolucja, ukształtowanie).
11. Rozrywki (ogrody, parki, kina, teatry, sale koncertowe, sport, frekwencja w instytucjach rozrywkowych).
12. Geografia polityczna i religijna (wyborcy, praktyki religijne).
13. Informacja (prasa, radio, telewizja, telekomunikacja).
14. Higiena. Zdrowie (przyczyny zgonów, analiza chorób, szpitale, kliniki, poradnie, apteki, choroby umysłowe, zawodowe itp.).
15. Przystępczość. Samobójstwa.
16. Urbanizacja.

Praca Chombart de Lauwe'a zainteresuje z pewnością socjologa i urbanistę, działacza społecznego i dziennikarza. Przynosi ona bowiem szereg interesujących informacji z zakresu prowadzenia badań, wykorzystuje dotychczas znane metody badań nad miastem oraz metody nowe, opracowane w paryskich studiach. Każde badanie z zakresu socjologii miasta musi oprzeć się na tej pracy i wykorzystać jej osiągnięcia.

Jerzy Kosiński

Gerhard Wurzbacher (przy współpracy Renaty Pflaum i innych), *DAS DORF IN SPANNUNGSFELD INDUSTRIELLER ENTWICKLUNG*. Stuttgart 1954, Ferdinand Enke Verlag. Praca ta jest pierwszą publikacją z zamierzonych monografii Instytutu Nauk Społecznych, działającego pod egidą UNESCO w Niemczech Zachodnich, w Kolonii. Jest to wynik zbiorowych badań terenowych prowadzonych w jednej z gmin nadreńskich nad zagadnieniem industrializacji i związanej z tym urbanizacji. Badana gmina znajduje się w odległości ok. 50 km od Kolonii. Gmina obejmuje szereg wsi i przysiółków, liczących łącznie w chwili badań ponad 5 tysięcy mieszkańców.

Badania w terenie trwały przez blisko 2 lata, uczestniczył w nich poza autorami pracy szereg współpracowników, zbierających materiały do poszczególnych zagadnień. Do opracowania wykorzystane zostały istniejące dane statystyczne co do badanej gminy, wszelkie akta urzędowe i dokumenty pisane, poza tym materiały uzyskane przez obserwację uczestniczącą, wywiady i ankiety.

Praca poświęcona jest zagadnieniu „local community” i przekształcaniu się tej społeczności w związku z postępującymi procesami industrializacji i urbanizacji. Badana gmina leży w strefie przejściowej, którą Amerykanie nazywają rural-urban. Nie jest ona położona w bezpośrednim sąsiedztwie miasta, jednak wpływy miasta sięgają tu w sposób bardzo wyraźny. Gmina nie jest jakimś centrum przemysłowym, większość ludności pracującej poza rolnictwem dojeżdża do pracy zarówno do Kolonii, jak i do innych mniejszych miast i miasteczek okolicznych. Wśród stale wzrastającej kategorii ludności pracującej w zawodach pozarolniczych, a nawet i u samych rolników daje się zauważyć tendencja do zastępowania tradycyjnych form życia przez formy miejskie i wielkomiejskie, co w wysokim stopniu wpływa na przekształcanie się dawnej społeczności wiejskiej.

W związku z przekształcaniem się struktury ekonomiczno-społecznej mieszkańców

gminy centralnym problemem pracy jest sprawa różnicowania się społecznego mieszkańców i procesy integracji opartej już na nowych podstawach.

Wielką wartością pracy jest analiza aktualnych zjawisk na tle procesów historycznych. Autorzy dysponują materiałami poczynając od 1881 r., niektóre zagadnienia omawiają od okresu jeszcze wcześniejszego. Dzięki temu opisywane procesy społeczne przedstawione są w swej dynamice i szerszej perspektywie historycznej. Syntetycznym wprowadzeniem do pracy jest historyczny przegląd zawodowego i społecznego różnicowania się mieszkańców gminy poczynając od lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Jeszcze w połowie XIX w. badane wsie stanowią przykład zamkniętych społeczności lokalnych o ludności typowo rolniczej, mało związanej z miastem. Postępujące przeludnienie wsi i pauperyzacja ludności zbiega się z zapoczątkowaniem gospodarczych przemian w kraju, rozbudową przemysłu w miastach, budową dróg, co stanowi punkt wyjścia do przełamywania się izolacji i związywania się mieszkańców gminy z szerszą społecznością. Etapy przełamywania izolacji wiejskiej wykazują dużo rysów wspólnych ze stosunkami polskimi (pomijając tylko tempo i nasilenie poszczególnych procesów).

W drugiej połowie XIX w. mamy do czynienia jeszcze ze słabym ruchem w kierunku miast. Niektórzy mieszkańcy przenoszą się do miasta w charakterze dozorców, inni pracują sezonowo w miastach w charakterze murarzy lub niewykwalifikowanych robotników, część biednych mieszkańców szuka sezonowej pracy rolnej w okresie żniw lub innych robót rolnych. W latach osiemdziesiątych z badanej gminy rozpoczyna się emigracja do Ameryki Północnej, która ustaje z chwilą rozbudowy przemysłu w pobliskich miastach. Industrializacja szeregu miejscowości, która zachodzi na przełomie XIX i XX w., powoduje zmianę struktury mieszkańców, likwiduje niektóre procesy społeczno-ekonomiczne, jakie rozpoczęły się wcześniej. Ustaje więc emigracja zamorska, ginie rękodzielniczy przemysł tekstylny na wsi, który występował w drugiej połowie XIX w. Rozwój przemysłu w najbliższej okolicy i możliwość znalezienia pracy powodują nie tylko ustanie odpływu ludności, ale przyływ do gminy ludności z zewnątrz. Podczas badań już tylko 53% mieszkańców gminy było urodzonych na miejscu, reszta przybyła z zewnątrz z bliższej i dalszej okolicy.

Jednocześnie mieszkańcy we wsiach poczynają się coraz bardziej różnicować pod względem gospodarczym, zawodowym i społecznym. Mimo wzrostu mieszkańców wsi w latach 1881—1950 spada liczba gospodarstw rolnych. Zarówno procentowo, jak i w liczbach bezwzględnych zmniejsza się liczba gospodarstw małych do 5 ha, a także gospodarstw większych ponad 20 ha. Wzrasta natomiast procentowo, a nawet w liczbach bezwzględnych liczba gospodarstw w granicach od 5 do 10 ha. We wsi powstaje coraz większa kategoria robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych, rzemieślników, kupców, urzędników, stale wzrasta liczba reprezentantów wolnych zawodów, jak lekarze czy aptekarze.

Badana gmina w przeciwieństwie do wielu terenów amerykańskich lub europejskich mimo przemian utrzymała swą wiejską podstawę organizacji społecznej. Nie było tu masowej ucieczki ludności i wyludnienia. Gmina mimo postępującej złożoności struktury społecznej utrzymuje swoją jedność i swój właściwy, odmienny od miejskiego, charakter.

Ciekawa jest analiza wewnętrznego życia społecznego w chwili obecnej. Z różnych grup zawodowo-społecznych rolnicy we wsiach badanych stanowią najbardziej konserwatywny i zamknięty odłam. Wykazują stosunkowo największą tendencję do życia we własnej grupie, większość małżeństw zawieranych jest w rodzinach rolniczych. Inne

grupy, jak robotnicy, rzemieślnicy i inteligencja, wykazują znacznie mniejsze objawy zamknięcia grupowego.

W politycznym i społecznym życiu wsi coraz wyraźniej zmniejsza się rola rolników, chociaż są oni wprawdzie tym odłamem, który poważnie decyduje o swoistej ciągłości życia społecznego, utrzymywaniu się tradycji i jedności badanych wsi. Dawny jednak podział społeczny oparty o kryterium posiadanego majątku we wsi zmienia się. Zamiast majątku w coraz większym stopniu wyznacznikiem rangi społecznej staje się wykształcenie, wartości zawodowe i wartości osobiste, związane z wykonywaną pracą, możliwość indywidualnego zapewnienia sobie egzystencji.

Jeden z rozdziałów poświęcony jest przemianom rodziny i sąsiedztwa. Autorzy stwierdzają przede wszystkim ewolucję rodziny i powolne narastanie cech nowych zarówno w rodzinach rolniczych, jak robotniczych czy inteligenckich, cech właściwych rodzinie miejskiej. Ta urbanizacja rodzin przejawia się w zmniejszaniu się liczby dzieci, w nowej i większej roli kobiety, w powszechnej indywidualizacji członków rodziny. Rysem trwałym jest jednak utrzymanie się tradycyjnej struktury wsi opartej na pokrewieństwie i sąsiedztwie, co jest szczególnie charakterystyczne dla rodzin chłopskich. Sama instytucja sąsiedztwa ulega ewolucji, niknie typ sąsiedztwa charakterystyczny dla dawnej tradycyjnej społeczności wiejskiej. Nowy typ sąsiedztwa sprowadza się do tego, że jednostka zamieszkała na terenie wsi, mimo częstej pracy w odległym mieście, znana jest na ogół mieszkańcom gromady, społeczność wiejska wywiera na nią swój wpływ i sprawuje nad nią swą kontrolę. Nie posiada ona tej anonimowości, którą charakteryzuje się przeciętny mieszkaniec dużego miasta. Utrzymywanie się sąsiedztwa w badanych wsiach opiera się na zasiedziałej ludności chłopskiej, która, chociaż sama się zmienia, jest jednak ośrodkiem stałości i ciągłości społecznej.

Wyrazem społecznego różnicowania się ludności są organizacje celowe, związki i stowarzyszenia. Są one niejednokrotnie wynikiem inicjatywy poszczególnych jednostek, jednak podłożem powstawania życia zorganizowanego jest m. in. niemożność zaspokajania rodzących się potrzeb kulturalnych i społecznych mieszkańców jedynie w ramach sąsiedztwa, oddzielenie u licznych mieszkańców czasu pracy od czasu wolnego i wynikająca z tego konieczność formalnego organizowania wypoczynku. Organizacje są jednak nie tylko wyrazem różnicowania się społecznego mieszkańców wsi. Spełniają one jednocześnie rolę uniformizującą i wyrównywującą postawy społeczne i kulturalne mieszkańców. Historia organizacji zawodowych, kulturalnych, sportowych itp. oraz ich funkcjonowanie to wyraźny obraz procesów różnicowania się społeczeństwa oraz procesów uniformizacji, jakie w badanych wsiach te organizacje spełniają.

Gmina podzielona jest na wyznawców religii katolickiej i ewangelickiej. Do czasów ostatniej wojny moment wyznania grał bardzo ważną rolę w życiu społecznym, dzielił tych mieszkańców; istniało cały szereg organizacji kulturalnych i politycznych, które przede wszystkim bazowały na członkach jednego wyznania. Niejednokrotnie istniały w tych samych wsiach po dwie organizacje o tych samych celach, np. kulturalne, które skupiały wyłącznie członków jednego wyznania.

Obecnie daje się zaobserwować wyraźny zanik zwartości grup religijnych, co znajduje swój wyraz chociażby w stale wzrastającej liczbie małżeństw mieszanych. W związkach, organizacjach i życiu politycznym religia nie gra obecnie większej roli. Współpraca ewangelików z katolikami zapoczątkowana została w okresie hitlerowskim, kiedy oba wyznania na terenie gminy rozpoczęły akcję oporu przeciwko wychowaniu hitlerowskiemu. Oba kościoły nie są już ośrodkami życia zamkniętej grupy wiejskiej, lecz jedynie jednymi z wielu instytucji działających na terenie gminy, przy czym dla chłopów pełnią kościoły

ważniejszą rolę społeczną aniżeli dla innych odłamów ludności. Nie znaczy to wcale, aby rola kościołów była mała. Przeważająca większość członków obu kościołów, o ile nawet nie jest systematycznie praktykująca, jest jednak z kościołem związana siłą tradycji i przystępuje do takich sakramentów, jak chrzest, pierwsza komunія lub sakrament małżeński.

Przemiany w społecznym życiu badanych wsi występują najbardziej jaskrawo przy analizie życia politycznego. Przed pierwszą wojną światową elita polityczna składała się z przedstawicieli warstw posiadających. Wraz z demokratyzacją kraju zanika rola warstw posiadających. Do głosu dochodzi nowa elita, której członkowie wysuwają się na czołowe miejsca poprzez związki, organizacje społeczne i polityczne. Zorganizowane na nowych podstawach życie społeczne wysuwa nowe autorytety, będące wyrazem tej nowej organizacji.

W posłowniu do książki amerykański profesor Konrad Arensberg zwraca uwagę na konieczność prowadzenia studiów porównawczych i skonfrontowania wyników badań prowadzonych w Niemczech z badaniami tych samych zjawisk w innych krajach.

Istotnie omawiana praca niemiecka nasuwałaby szereg refleksji w związku z procesami urbanizacji i industrializacji, jakie przeżywa powojenna Polska.

Opisana w pracy sytuacja na odcinku industrializacji w Niemczech jest odmienna od sytuacji, jaką obserwujemy w Polsce. Charakterystycznym zjawiskiem występującym w Polsce jest przede wszystkim industrializacja większych ośrodków miejskich. Powszechnie daje się zaobserwować ucieczkę ludności chłopskiej do miast i szybki wzrost istniejących ośrodków miejskich. Powoduje to znane trudności związane z wchłonięciem licznie napływającej do dużych miast ludności chłopskiej przy jednoczesnym wyludnianiu się wsi. Zresztą nie tylko wieś się względnie wyludnia na rzecz dużych miast. W województwie warszawskim szereg miasteczek posiada znacznie mniejszą liczbę mieszkańców w porównaniu ze stanem przedwojennym, a wiadomo, że ogólna liczba ludności miejskiej w Polsce wzrosła po wojnie bardzo poważnie. Jest to wynik pędu mieszkańców wsi i miasteczek do wielkich ośrodków przemysłowych i miejskich, spowodowany zaniedbaniami rozwoju przemysłowego wsi i małych miasteczek.

Podjęcie analogicznych badań nad wsią polską dałoby nie tylko wiele materiału porównawczego, ale wykazałoby także błędy, jakie popełnione zostały przez przesadną centralizację przemysłu i doprowadzenie do upadku rzemiosła zarówno na wsi, jak i w miastach.

Rozkład społeczności lokalnej po wsiach i małych miasteczkach zbiega się z brakiem tej społeczności w szybko rozwijających się dużych miastach. Następstwem tego zjawiska jest nie tylko brak więzi pomiędzy mieszkańcami dużych miast, ale i wszelkie trudności w dziedzinie organizowania życia społecznego i kulturalnego, funkcjonowania różnych instytucji kulturalno-społecznych, przejawy dezorganizacji społecznej, jak np. chuligaństwo itd.

Stefan Nowakowski

SOCJOLOGIA PRACY I KLASY ROBOTNICZEJ

Georges Friedmann, LE TRAVAIL EN MIETTES. SPÉCIALISATION ET LOISIRS. Paris 1956, Gallimard, ss. 347. Socjologia przemysłu zajmuje poczesne miejsce wśród szybko rozwijających się gałęzi socjologii współczesnej. Jest to zupełnie zrozumiałe. Przemysł, zatrudniający olbrzymi odsetek ludności technicznie zaawansowanych narodów, wywiera silny i różnorodny wpływ na ich losy, nie tylko przez rodzaje pro-